

УДК 155.8+154.3

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПРОФІЛЬ ЖІНОК ІЗ РІЗНИМ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИМ СТАТУСОМ

Боднар О.В., аспірант

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

У роботі висвітлено стан досліджуваності проблеми психологічних особливостей особистості сучасних жінок. Укладено психологічний профіль жінок із різним соціально-психологічним статусом: працюючих та домогосподарок. Показано, що у досліджуваних простежується нестійкість емоційного тла. Причиною емоційної нестійкості в групі домогосподарок виступають негативні події життя, а в групі працюючих жінок – як негативні, так і позитивні. У працюючих жінок більш виражене прагнення дотримуватися у своїй поведінці соціально схвалюваних стереотипів, а у жінок-домогосподарок більш виражені іпохондричні тенденції, тобто тривога проявляється у вигляді занепокоєння за власне здоров'я.

У жінок (незалежно від соціально-психологічного статусу) виявлено такі особливості особистісних проявів, як виражена емоційна лабільність (демонстративність поведінки), що супроводжується іпохондричними тенденціями; тривожність, яка поєднується з особливим світосприйняттям та проявом депресивних ознак; у жінок зі стійким емоційним афектом проявляється своєрідність світосприйняття та занурення у свій внутрішній світ.

Ключові слова: особистість, тривожність, внутрішній світ, психологічний профіль, соціально-психологічний статус жінки.

В работе освещено состояние исследованности проблемы психологических особенностей личности современных женщин. Создан психологический профиль женщин с различным социально-психологическим статусом: работающих и домохозяек. Показано, что у испытуемых прослеживается неустойчивость эмоционального фона. Причиной эмоциональной неустойчивости в группе домохозяек выступают негативные события жизни, а в группе работающих женщин – как негативные, так и позитивные. У работающих женщин более выражено стремление следовать в своем поведении социально одобряемым стереотипам, а у женщин-домохозяек более выражены ипохондрические тенденции, то есть тревога проявляется в виде беспокойства за собственное здоровье.

У женщин (независимо от их социально-психологического статуса) выявлены следующие особенности личностных проявлений: выраженная эмоциональная лабильность (демонстративность поведения), сопровождаемая ипохондрическими тенденциями; тревожность, сочетающаяся с особым мировосприятием и проявлением депрессивных признаков; у женщин с устойчивым эмоциональным афектом проявляется своеобразие мировосприятия и погружение в свой внутренний мир.

Ключевые слова: личность, тревожность, внутренний мир, психологический профиль, социально-психологический статус женщины.

Bodnar O.V. PSYCHOLOGICAL PROFILE OF WOMEN WITH VARIOUS SOCIO-PSYCHOLOGICAL STATUS

The paper highlights the state of research of the problem of psychological peculiarities of the personality of modern women. The psychological profile of women with different socio-psychological status is made: workers and women-housewives. It is shown that the subjects can observe the instability of the emotional background: the negative emotions of life in the group of housewives cause the emotional instability, and in the group of working women, both negative and positive. Working women have a more pronounced tendency to follow stereotypes that are socially approved in their behavior, and women-housewives have more pronounced hypochondria tendencies, that is, anxiety manifests itself as anxiety for their own health.

In women, regardless of their socio-psychological status, the following features of personality manifestations are revealed: expressed emotional liability (demonstration of behavior), accompanied by hypochondria tendencies; Anxiety, which is combined with a special worldview and manifestation of depressive symptoms; in women with a stable emotional affect manifests the peculiarity of world perception and immersion in their inner world.

Key words: personality, anxiety, inner world, psychological profile, socio-psychological status of a woman.

Постановка проблеми. Політичні, економічні та соціальні зміни, прискорення темпу життя, його технологізація, ідеологічна переорієнтація сучасної України – усе це викликає масове збільшення напруження з відповідною симптоматикою, а саме:

підвищення рівня загальної тривожності, зростання переживання самоти, страх за майбутнє, ускладнення самоідентифікації та ін.

Особливо гостро ці зовнішні зміни позначаються на сучасному жіноцтві зрілого віку,

коли вже склалися стереотипи мислення, ціннісні установки, сформувалися сімейні установки тощо. Найчастіше ідентифікація осіб зрілого віку ґрунтується на ідентифікації у галузі професійної діяльності, досягнень і статусу, а трудова діяльність виступає умовою і формою прояву зрілості. Але проблема суб'єктивного благополуччя та самовідчуття жінки, яка присвятила себе домашнім обов'язкам, майже не розроблена.

Для жінки її життя – це не тільки хронологія життєвих подій, вимірювання часу, але й могутнє джерело сильних переживань, які в психологічній літературі описані недостатньо, тому, спираючись на теоретичну обмеженість і емпіричну відсутність спеціальних досліджень проблем особливостей психологічного профілю жінок із різним соціально-психологічним статусом, необхідно вказати на особливу актуальність досліджуваної проблеми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У контексті сучасного дослідження особистості особливого значення набуває дослідження психологічних складників особистості сучасної української жінки, які здатні вплинути на характер її самовідчуття та самореалізації, адже саме у жінок щільно пов'язані між собою особистісні, статусні та емоційні компоненти, на які накладаються матеріальні, демографічні, соціальні впливи, що реалізуються у критичній оцінці й переоцінці того, що було досягнуто в житті.

Останнім часом увага науковців прикута до гендерних особливостей самоактуалізації особистості, розвитку духовності сучасної жінки та досягнення рівня «акме» у професійній діяльності (О. Безверхий [1], В. Веснін [2], С. Грабішук [1], Л. Мітіна [3] та ін.). На думку вчених, саме в українській культурі гендерна ідентичність є основною ланкою, що дозволяє зрушити процес самоактуалізації більшості жінок (О. Цешнатій [5]).

У контексті нашого дослідження психологічного профілю сучасної жінки особливого значення набуває концепція жіночого світу Т. Титаренко (вчена підкреслює його неповторність та тендітність) [4]. Крім того, жінки відвертіші за чоловіків, більш готові до самовідкриття та набуття нового досвіду [4].

На жаль, не дивлячись на розробленість означеної проблематики, в науці відсутні дані щодо диференціації психологічного профілю жінок різного соціально-психологічного статусу.

Постановка завдання. Основне завдання дослідження полягає у диференціації жінок за різним соціально-психологічним статусом та виділенні їхнього профілю.

Виклад основного матеріалу дослідження. У дослідженні взяли участь 227

жінок віком від 25 до 52 років. У процесі роботи було сформовано дві групи досліджуваних: до першої увійшли жінки, які працюють (вони становили дослідницьку групу), а групу порівняння сформували 77 жінок-домогосподарок. Серед жінок, які увійшли до основної групи, 78,7% були у зареєстрованому шлюбі, 19,2% – у громадянському і 2,1% – незаміжні. Серед одружених жінок 86% були молодшими за чоловіка (у 44% чоловік був старший менше ніж на п'ять років та у 42% чоловік був старший більше як на п'ять років) та 20,7% були старшими за чоловіка (16,7% – менше ніж на п'ять років і 4% – більше ніж на п'ять років).

За професійною спрямованістю у дослідницькій групі працюючих жінок 69,3% належали до сфери людина-людина, 18,7% – людина-знакова система, 8,7% – людина-техніка, 2,0% – людина-природа, 1,3% – людина-художній образ.

Усі жінки, які увійшли до групи порівняння, були у зареєстрованому шлюбі. У 85,7% сімей чоловік був старший за жінку (58,4% – старший менше ніж на 5 років і 27,3% – старший більше ніж на 5 років) та у 14,3% жінка старша за чоловіка (13,0% жінка старша менше ніж на 5 років та у 1 випадку (1,3%) жінка була старша більше ніж на 5 років).

Працюючі жінки з основної групи були задоволені своїм матеріальним станом у 60% випадків. Також 82,7% жінок відносили себе до середнього класу, 13,3% вважали себе малозабезпеченими та 4,0% віднесли себе до добрезабезпечених. У групі домогосподарок 57,1% жінок були не задоволені своїм матеріальним становищем. 83,1% жінок відносили себе до середнього класу, 14,3% – до малозабезпечених та 2,6% – до добрезабезпечених у матеріальному плані. Можна зробити висновок, що представниці основної групи суб'єктивно більш позитивно оцінювали свій матеріальний стан ($P=0,01$; $K=0,16$). Проте більша частина досліджуваних з основної групи і групи порівняння відносили себе у соціальному плані до середнього класу ($P=0,85$; $K=0,04$).

Для виявлення особливостей психологічного профілю сучасних жінок із різним соціально-психологічним статусом ми розраховували описові статистики психологічних змінних, що надають уявлення про структуру досліджуваних.

Проаналізуємо показники, отримані завдяки вивченню особистості працюючих жінок із досліджуваної групи, за допомогою стандартизованого багатofакторного вивчення особистості Л. Собчик (далі – СМДО). Дані наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Аналіз показників за методикою СМДО у групі працюючих жінок

Показник	Середня	Медіана	Стд. відхилення	Процентілі		Асиметрія	Ексцес
				25	75		
Шкала брехні	48,19	46,00	7,580	42,00	53,00	0,72	0,89
Шкала достовірності	59,99	59,00	8,505	55,00	63,00	1,68	4,97
Шкала корекції	52,59	53,00	7,744	48,00	57,50	-0,01	-0,58
Невротичний надконтроль	56,83	56,00	9,098	50,00	61,00	0,74	0,36
Песимістичність	59,20	58,00	10,259	52,00	64,00	0,24	0,33
Емоційна лабільність	55,45	55,00	9,399	49,00	62,00	0,23	-0,35
Імпульсивність	60,39	58,00	11,096	53,00	68,00	0,26	-0,10
Мужність / жіночність	60,45	60,00	8,371	54,00	66,00	0,17	-0,05
Ригідність	56,31	56,00	12,107	47,00	65,00	0,54	-0,02
Тривожність	56,47	54,50	10,109	49,00	62,00	0,55	-0,22
Індивідуалістичність	59,47	58,00	11,199	52,00	65,00	1,11	1,76
Оптимістичність	61,99	62,00	10,420	55,00	70,00	0,15	-0,38
Соціальна інтроверсія	54,29	54,00	9,091	47,00	61,00	0,21	-0,68

Таблиця 2

Аналіз показників за методикою СМДО у групі жінок-домогосподарок

	Середня	Медіана	Стд. відхилення	Процентілі		Асиметрія	Ексцес
				25	75		
Шкала брехні	45,90	46,00	6,705	39,00	49,00	0,67	-0,27
Шкала достовірності	58,43	57,00	8,015	53,00	63,00	1,24	2,65
Шкала корекції	52,56	54,00	7,482	46,00	59,00	-0,02	-0,41
Невротичний над контроль	54,43	52,00	9,384	48,00	59,50	0,82	0,34
Песимістичність	59,71	58,00	11,414	53,00	66,00	0,56	0,37
Емоційна лабільність	54,62	54,00	9,766	47,00	60,00	0,38	-0,50
Імпульсивність	61,97	61,00	10,416	56,00	68,00	0,27	0,69
Мужність / жіночність	58,70	58,00	8,844	54,00	64,00	-0,07	-0,12
Ригідність	57,29	56,00	9,682	50,00	63,50	0,28	-0,14
Тривожність	54,69	54,00	9,746	47,00	60,00	0,61	-0,18
Індивідуалістичність	58,39	57,00	9,347	52,00	63,00	0,90	0,64
Оптимістичність	60,06	60,00	9,390	53,50	67,00	-0,28	0,23
Соціальна інтроверсія	52,88	52,00	7,926	47,00	57,50	0,44	-0,19

Середнє значення за шкалою брехні знаходиться у межах норми, що свідчить про відсутність соціального бажання представити себе виграшно. Значення за шкалою достовірності незначно завищені (у 75% нижче 63 Т-балів), що свідчить про тенденцію підкреслення досліджуваними існуючих проблем. Середнє значення за шкалою ко-

рекції перебуває у межах норми: працюючі жінки зберігають баланс між позитивною самооцінкою і критичним ставленням до себе.

Аналізуючи дані шкали «Невротичний надконтроль», можна зробити такі висновки. Середнє значення збігається з медіаною, що свідчить про симетричність розпо-

ділу у вибірці. Це вказує на те, що працюючі жінки не схильні декларувати іпохондричні тенденції. У 25% жінок значення Т-балів були нижче 50, можливо, вони недостатньо уважно ставляться до власного здоров'я. Середнє значення за шкалою «Песимістичність» також незначно підвищене, що свідчить про наявність у досліджуваних жінок заниженого тла настрою. У 25% жінок показники за шкалою «Оптимістичність» є вище 70 Т-балів, що може свідчити про наявність такого захисного механізму, як заперечення. На емоційне тло у досліджуваних із групи працюючих жінок впливають як позитивні, так і негативні події.

Показники шкали «Емоційна лабільність» знаходяться у межах норми, проте є несуттєво підвищеними (у 25% досліджуваних показник був вищий за 60 Т-балів). Слід зазначити, що емоційна лабільність може проявлятися у вигляді уникнення відповідальності шляхом прояву фізичних симптомів, а також у прояві психологічної незрілості. Також слід зазначити, що для жінок характерні більш високі показники за цією шкалою, ніж у чоловіків. Аналіз даних за шкалою «Ригідність» показав гомогенність вибірки. Середня величина у цій шкалі є несуттєво завищеною. У 25% працюючих жінок дані вище 65 Т-балів, що свідчить про стійкість емоційного афекту: вони не схильні бути занадто чутливими до думки оточуючих, раціональними, моралістичними.

Середнє значення за шкалою «Імпульсивність» є незначно завищеним: у 25% досліджуваних значення знаходиться вище 68 Т-балів. Це засвідчує прояв імпульсивних тенденцій, деякі труднощі самоконтролю, бажання проявляти гетероагресію (спрямовану на оточуючих). Проте слід зазначити, що ці якості в групі працюючих жінок соціально адаптовані та нормативні.

Показники шкали «Індивідуалістичність» є несуттєво підвищеними: у 25% працюючих жінок показники за цією шкалою були вищими за 65 Т-балів, сприйняття дійсності відрізняється від інших, вони занурені у внутрішній світ.

У таблиці 2 наведено особистісні показники домогосподарок із контрольної групи нашого дослідження.

Середній показник за шкалою брехні знаходиться у межах норми, що свідчить про те, що жінки з групи порівняння не переслідували цілей відобразити себе виграшно, але показники за шкалою достовірності незначно завищені, що свідчить про тенденцію вказувати так на свій стан, як на гірший, ніж він є насправді. Жінки, що входять до групи домогосподарок, у середньому ступені адаптовані до міжособи-

стісного середовища, про що свідчить середній показник за шкалою корекції.

Аналізуючи показники за шкалою «Невротичний надконтроль», ми можемо зробити такі висновки. Середній показник за цією шкалою знаходиться у межах норми, що свідчить про невиразність іпохондричних тенденцій у представниць контрольної групи. У 25% жінок показник за цією шкалою нижче 48 Т-балів, можливо, ця категорія жінок, як і у групі працюючих жінок, не досить уважно ставиться до свого стану здоров'я.

Як і у групі працюючих жінок, у домогосподарок простежується тенденція нестійкості емоційного тла. Середні показники за шкалою «Песимістичність» і шкалою «Оптимістичність» не значно підвищені, що свідчить про тенденцію циклічної зміни емоційного тла з пониженого до підвищеного. Причиною емоційної нестійкості досліджуваних вважаються скоріше негативні події, ніж позитивні, на це вказує порівняння стандартних відхилень за цими двома шкалами.

Середній показник за шкалою «Емоційна лабільність» знаходиться у нормативному діапазоні, що свідчить про те, що представниці з групи домогосподарок не мають тенденції до підкреслення соматичних проблем з одночасним запереченням складнощів у соціальній сфері. Вибірка однорідна за цим параметром.

Як і в групі працюючих жінок, середній показник за шкалою «Імпульсивність» незначно завищений, що свідчить про тенденцію до прояву негативних емоцій у зовнішньому середовищі (гетероагресивні тенденції), але ці тенденції проявляються у соціально прийнятних формах. Проте у 25% жінок показник Т-балів за цією шкалою вищий за 68 Т-балів, що свідчить про проблеми із самоконтролем, наявність спалахів гніву, які можуть викликати проблеми з оточенням.

Середній показник за шкалою «Мужність / жіночність» перебуває на верхній межі нормального розкиду, що вказує на тенденцію до прояву деяких аспектів статеворольової поведінки у представниць групи домогосподарок, притаманних чоловікам (можлива орієнтація на кінцевий результат).

Дані за шкалою «Ригідність» незначно завищені у представниць групи домогосподарок, що свідчить про те, що емоційний афект у деяких випадках триває довше, ніж зазвичай.

Середнє значення за шкалою «Індивідуалістичність» незначно завищене: у 25% жінок показник Т-балів за цією шкалою

Таблиця 3
Взаємозв'язки між особистісними тенденціями за методикою СМДО у групі працюючих жінок і домогосподарок

Показник	Група працюючих жінок		Група жінок-домогосподарок		U	Z	P _{asympt}
	M	Me	M	Me			
Шкала брехні	48,19	46,00	45,90	46,00	4737,00	-2,24	0,03
Шкала достовірності	59,99	59,00	58,43	57,00	5033,50	-1,59	0,11
Шкала корекції	52,59	53,00	52,56	54,00	5731,00	-0,09	0,92
Невротичний надконтроль	56,83	56,00	54,43	52,00	4803,50	-2,08	0,04
Песимістичність	59,20	58,00	59,71	58,00	5771,00	-0,01	0,99
Емоційна лабільність	55,45	55,00	54,62	54,00	5408,00	-0,78	0,43
Імпульсивність	60,39	58,00	61,97	61,00	5225,50	-1,18	0,24
Мужність / жіночність	60,45	60,00	58,70	58,00	5158,50	-1,32	0,19
Ригідність	56,31	56,00	57,29	56,00	5318,50	-0,98	0,33
Тривожність	56,47	54,50	54,69	54,00	5176,00	-1,28	0,20
Індивідуальність	59,47	58,00	58,39	57,00	5487,00	-0,62	0,54
Оптимістичність	61,99	62,00	60,06	60,00	5291,00	-1,04	0,30
Соціальна інтроверсія	54,29	54,00	52,88	52,00	5274,50	-1,07	0,28

вищий за 63 балів, що свідчить про занурення представниць групи домогосподарок у свій внутрішній світ і деяку відмежованість від оточуючого світу.

Значення за шкалою «Соціальна інтроверсія» знаходиться у межах норми, найнижче серед всіх шкал опитувальника стандартне відхилення вказує на те, що ця тенденція є дуже стійкою у респондентів. Це вказує на відсутність у жінок-домогосподарок труднощів у налагодженні соціальних контактів.

Виявлення взаємозв'язків між особистісними тенденціями проводилось за допомогою критерію Мана-Вітні (таблиця 3).

Було виявлено такий статистично значимий зв'язок між особистісними тенденціями у групах жінок. У осіб із групи працюючих жінок виявлено тенденцію прагнення до соціальної бажаності, що виявляється у статистично значимому підвищенні показників за шкалою «Брехні» (порівняно з контрольною групою). Також показано, що їм більш притаманні іпохондричні тенденції, на що вказує статистично значиме підвищення Т-балів за шкалою «Невротичний надконтроль».

У середньому в групі рівень ситуативної тривоги знаходиться у межах норми.

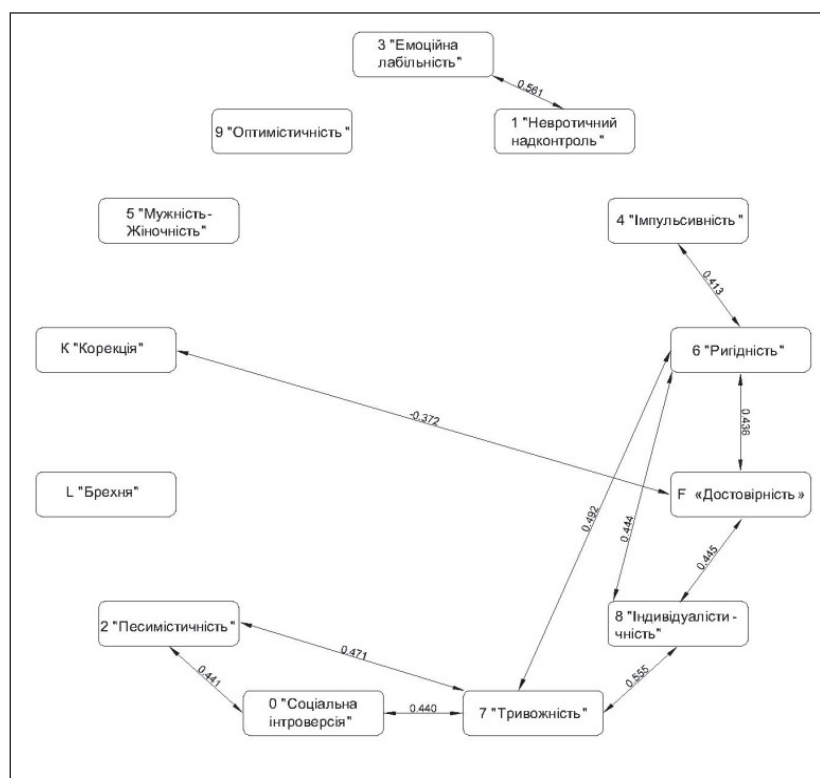

Рис. 1. Виявлення кореляційних зв'язків за критерієм Тау-в Кендалла у групі працюючих жінок

Проте у більшості представниць цієї групи спостерігалось несуттєве підвищення рівня тривоги (25% вище 32 балів (норма – до 30 балів)).

Крім того, аналіз даних за методикою вимірювання рівня депресії Т. Балашової показав, що працюючі жінки не мають депресивних тенденцій, а у 25% досліджува-

них із групи домогосподарок був високий рівень депресії.

Для кореляційного аналізу ми використали критерій Тау-в Кендалла.

У вибірці працюючих жінок найбільш сильний зв'язок виявлено між шкалами «Невротичний надконтроль» і «Емоційна лабільність», що свідчить про ризик соматичних порушень у жінок із вираженою емоційною лабільністю. Наступні за силою зв'язку показники за шкалами «Тривожність» та «Індивідуалістичність»: чим більше у жінки показник тривожності, тим більше вона занурена у внутрішній світ. Виявлено зв'язок між шкалами «Песимістичність» і «Тривожність», що говорить про схильність працюючих жінок із підвищеними показниками тривожності до епізодів зниженого настрою. Взаємозв'язок між шкалами «Ригідність» і «Достовірність» указує на ступінь враженості соціальної дезадаптації працюючих жінок: чим більший показник за цією шкалою, тим більш виражена у досліджуваних психотична поведінка. Те саме можна сказати про взаємозв'язок між шкалами «Індивідуалістичність» і «Достовірність». Взаємозв'язок між шкалами «Корекція» і «Достовірність» указує на те, чим більш адаптивні працюючі жінки, тим меншою у них є тенденція до посилення наявних і вигаданих проблем. Останній виявлений зв'язок – шкали «Ригідність» і «Імпульсивність», що

свідчить про пов'язаність ригідності афекту з формуванням агресивних тенденцій.

У групі жінок-домогосподарок були виявлені такі взаємозв'язки.

Найбільш сильний зв'язок був між шкалами «Невротичний надконтроль» і «Емоційна лабільність», що вказує на те, що у жінок із вираженою емоційною лабільністю можуть мати місце іпохондричні тенденції. Шкала «Тривожність» пов'язана зі шкалою «Індивідуалістичність», що свідчить про занурення жінок-домогосподарок із тривожними тенденціями у свій внутрішній світ внутрішніх переживань. Виявлено зв'язок між шкалами «Песимістичність» і «Тривожність», що вказує на загальне емоційне напруження з пониженим тлом настрою. Зв'язок, виявлений між шкалами «Імпульсивність» і «Індивідуалістичність», свідчить про занурення у свій внутрішній світ із проявами гетероагресивних тенденцій.

Також виявлено зв'язок між шкалами «Невротичний надконтроль» та «Песимістичність», що засвідчує тенденцію соматизації депресивних проявів. Показано зв'язок між шкалами «Тривожність» і «Соціальна інтроверсія», що вказує на труднощі у налагодженні соціальних контактів у жінок тривожного складу. Зворотній зв'язок виявлено між шкалами «Корекція» і «Соціальна інтроверсія», що вказує на те, чим більш адаптовані жінки у міжособистісному середовищі, тим менше у них виникають труднощі у спілкуванні з оточуючими. Виявлено, що зв'язок між шкалою «Достовірність» і шкалою «Корекція» є зворотнім, що вказує на те, чим менш адаптовані жінки-домогосподарки у суспільстві, тим більше їм притаманне посилення наявних або вигаданих проблем, а зв'язок між шкалами «Песимістичність» та «Індивідуалістичність» вказує на те, що депресивні тенденції супроводжуються зануренням жінок-домогосподарок у світ внутрішніх переживань. Зв'язок між шкалами «Ригідність» та «Індивідуалістичність» свідчить про те, що жінки з інтровертними особливостями характеру схильні до стійкого емоційного афекту. Також виявлено зв'язок між шкалами «Невротичний надконтроль» та «Індивідуалістичність», що вказує на можливість виникнення іпохондричних тенденцій

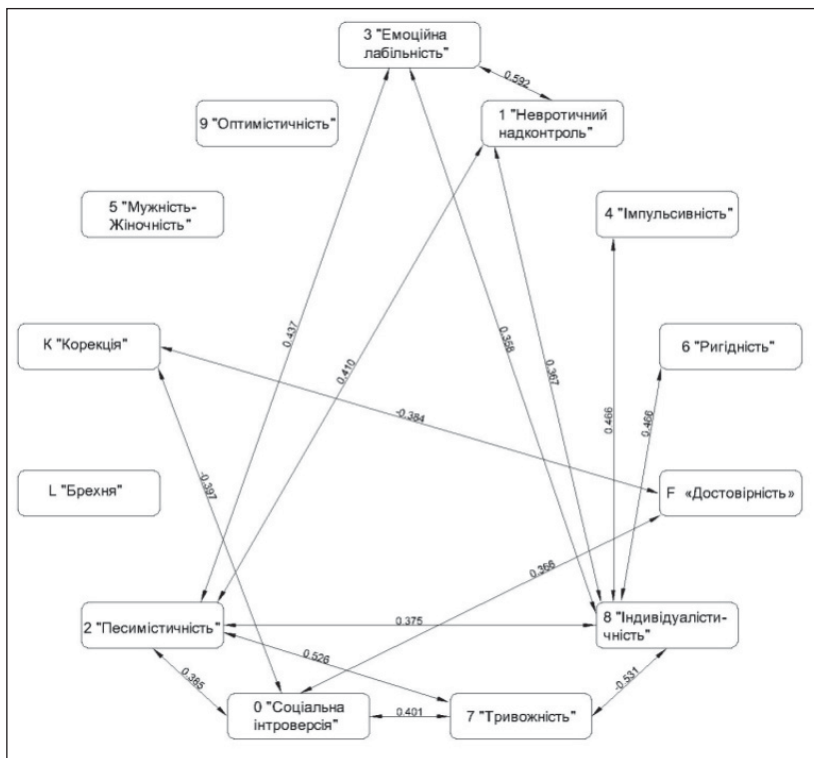

Рис. 2. Виявлення кореляційних зв'язків за критерієм Тау-в Кендалла у групі жінок-домогосподарок

у осіб, занурених у світ внутрішніх переживань.

Висновки з проведеного дослідження. Дослідивши особливості особистісного профілю працюючих жінок та жінок-домогосподарок, можна зробити такі висновки. Незалежно від соціально-психологічного статусу простежується нестійкість емоційного тла досліджуваних. Причиною емоційної нестійкості у групі домогосподарок виступають скоріше негативні події життя, а в групі працюючих жінок – як негативні, так і позитивні. У працюючих жінок більш виражене прагнення слідувати у своїй поведінці соціально схвалюваним стереотипам, а у жінок-домогосподарок більш виражені іпохондричні тенденції, тобто тривога проявляється у вигляді занепокоєння за власне здоров'я.

У жінок (незалежно від соціально-психологічного статусу) виявлено такі особливості особистісних проявів, як виражена

емоційна лабільність (демонстративність поведінки), що супроводжується іпохондричними тенденціями; тривожність, яка поєднується з особливим світосприйняттям та проявом депресивних ознак; у жінок зі стійким емоційним афектом проявляється своєрідність світосприйняття та занурення у свій внутрішній світ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Безверхий О., Грабіщук С. Розвиток самоактуалізації жінки в професійній діяльності. Вісник ОНУ. Т. 21. Вип. 3 (41). 2016. С. 28–39.
2. Веснин В. Практический менеджмент персонала. Москва: Юрист, 2008. 496 с.
3. Митина Л. Психология конкурентоспособной личности. Москва, 2008. 400с.
4. Титаренко Т. Сучасна психологія особистості. Київ: Каравела, 2013. 372.
5. Цешнатій О. Гендерна ідентичність як проблема комунікативної практики. Вісник ОНУ. Т. 18. Вип. 22. 2013. С. 216–226.